

# ČLÁNKY

## Rovnost jako právní kategorie\*

Miloš Večeřa\*\*

Rovnost vždy představovala jeden ze základních předmětů politických, filozofických, právních, sociologických a dalších úvah vztahených k postavení člověka ve společenských vztazích a společnosti jako takové. Sociálně reflektovaná hodnota rovnosti ve společnosti se postupně stala nejen politickým a právním ideálem, ale i objektem politického a ideologického boje, a s jejím ústavně právním zakotvením i základem moderních demokratických právních systémů.

Problém rovnosti (resp. nerovnosti jako její antiteze) neztrácí od úvah Aristotelových nic na své aktuálnosti ani v současnosti. S proměnou světa, který se v důsledku postmoderních tendencí vývoje a procesů integrace a globalizace zmenšuje a stává se stále komplexnějším a diferencovanějším v sociálních, kulturních, etnických, politických a dalších charakteristikách, nabývají otázky rovnosti a jejího ospravedlnění na významu, a to nejen v obecné poloze sociální rovnosti, ale i v rovině právní rovnosti (rovnoprávnosti).

### 1. Pojem rovnosti

Pojem rovnosti (latinsky *aequitas*<sup>1</sup>, *aequalitas*, francouzsky *égalité*, německy *gleichheit*, anglicky *equality*) sám o sobě vyjadřuje existenci souladu nebo shody mezi osobami, procesy, situacemi apod. alespoň v jednom ohledu, vlastnosti. Rovností tak charakterizujeme vztah mezi objekty, přičemž jde především o otázku kritérií, k nimž otázku rovnosti porovnávaných objektů vztahujeme. Rovnost pak chápeme jako určitou míru stejnosti, respektive rozdílnosti či odlišnosti v určité vlastnosti, znaku. Nejde však o úplnou stejnost, tedy identitu.<sup>2</sup>

Je určitě snazší definovat rovnost v přírodních vědách jako je fyzika, či ve vědách pomocných jako je matematika nebo logika, oproti vědám společenským, které rovnost vztahují k objektům, jež lze porovnávat v mnoha zvolených charakteristikách (kupř. rovnost sociálních subjektů z hlediska fyzických, psychických, ekonomických, materiálních a jiných znaků), které jsou navíc často nesnadno měřitelné a nesou v sobě i určité prvky subjektivity hodnocení.

Při posuzování rovnosti je účelné rozlišení empirické rovnosti a pojmové rovnosti.<sup>3</sup> **Empirická rovnost**

vychází z pozorování, u něhož lze empiricky dovést míru rovnosti nebo různosti a může být operacionalizována stanovením kritérií pro posouzení rovnosti, například stanovením postupů porovnávání nebo měřicích pomůcek (např. porovnávání hmotnosti předmětu). Empirická rovnost tak umožňuje dosáhnout porovnatelnosti míry ekvivalence v posuzování rovnosti (např. u plnění z uzavřené smlouvy). **Pojmová rovnost** vychází z myšlenkové konstrukce, která stanovuje rovnost na základě řady ukazatelů a úvah. Vychází tedy ze zobecňující abstrakce reálných vztahů jako předpokladu pojmového myšlení a typizace objektů (konstrukce sociální rovnosti v teoriích sociální stratifikace, rovnost zbraní z hlediska práva na spravedlivý proces apod.).

Kategorie rovnosti, tak jak ji vnímá logika, matematika a metodologie empirických věd, nemá sama o sobě hodnotící aspekt, je hodnotově neutrální. Hodnotový obsah nabývá rovnost až v situaci, kdy se jí porovnávají objekty spojované s určitými hodnotami. Otázka míry rovnosti bývá v tomto směru často předmětem spravedlnostního úsudku, takže rovnost bývá pak často vnímána i jako míra spravedlnosti, resp. nespravedlnosti. Spravedlnost je tak často chápána jako *species rovnosti*, jak již konstatoval Platón ve svém dialogu Gorgias slovy: *spravedlnost je rovnost*. I legální spravedlnost bývá dovozována z rovnosti, a to zejména rovnosti formální, což podtrhuje roli rovnosti v právu.

### 2. Paradigma (ne)rovnosti lidí

Otázky právní rovnosti nelze oddělit od obecnější problematiky rovnosti lidí, která má v obecné poloze podobu rovnosti sociální. Témata rovnosti či nerovnosti lidí a smyslu, účelnosti a hodnoty sociální (ne)rovnosti se stala předmětem lidských úvah se vznikem sociálních nerovností ve společnosti. V základu těchto úvah stojí základní otázka: **Jsou si lidé od přírody (ne)rovni?**<sup>4</sup>

Předmětnou otázku si položil již velký řecký filosof Aristoteles<sup>5</sup> v podobě: Jsou si lidé ve své přirozenosti zcela nerovni, zcela rovni nebo jen částečně rovni? Ve velmi přesvědčivé abstrakci dospívá Aristoteles k závěru, že *pokud by si byli v tomto směru lidé zcela nerovni, potom by lidská přirozenost byla v singuláru nesmysl-*

*nou fikcí, neboť by existovalo tolik přirozeností jako je individuí a lidská společenství by nemohla za podmínek totální nerovnosti svých členů existovat. Úplná rovnost lidské přirozenosti by naproti tomu znamenala, že každý člověk má od přirozenosti stejné vlastnosti, schopnosti a potřeby, stejná přání a cíle, stejné způsoby chování, takže rozdily projevující se mezi lidmi a v jejich aktivitách by byly pouze nahodilým dílem souvislosti a historie. V tomto smyslu by tedy stav univerzální přirozené rovnosti lidí zrušil nejen napětí mezi svobodou a rovností, ale i jedinečnost dějinného vývoje.<sup>6</sup> Lidé tedy musí mít ve své přirozenosti něco společného, aby našli určitého společného jmenovatele, musí si být ve své přirozenosti alespoň částečně rovni.*

Rovnost odvozovaná od lidské přirozenosti nemá vyjadřovat, že jsou všichni lidé univerzálně stejní v základních biologických a psychologických charakteristikách, ale je třeba ji chápat ve smyslu moderní antropologie, teologie, filosofie dějin, sociologie a dalších společenských věd. I Aristoteles ve třetí knize své *Etiky Nikomachovy* zastává v tomto směru vyvážené stanovisko, když tvrdí, že se nemá činit žádný rozdíl mezi lidmi, kteří jsou si rovni ve všech ohledech, jež jsou relevantní pro zacházení, o něž v daném případě jde.<sup>7</sup> Tento závěr je tak relativizací hledisek rovnosti relevantními okolnostmi, jak to činí i formální spravedlnost. Lidé jsou si v tomto smyslu od své přirozenosti **rovni ve své možnosti přístupu ke svobodě, k Bohu, k trhu, k právu, ve své lidské důstojnosti** apod. Aristoteles nakonec dospívá k podstatnému poznání, že rovnost je v zásadě společenská, resp. politická kategorie, jejíž význam vyplývá z toho, že společenské řády, které nedostatečně uznávají hledisko rovnosti, jsou ohroženy nestabilitou. Paradigma rovnosti tak vystupuje v plné své podobě až ve světě člověka na rozdíl od hierarchie uspořádání živočišných struktur.<sup>8</sup>

Zmíněné úvahy o rovnosti lidské přirozenosti nejsou úvahami prázdnými. Poukazují na fakt, že lidé si sice nejsou rovni v ohledu fyzické, duševní a morální způsobilosti, jak nás o tom ostatně přesvědčuje každodenní život, což ale nezakládá důvod pro etnocentrické závěry zpochybňující rovnost pohlaví, národů či etnik. Představa **základní rovnosti**, charakterizující jedince jako sobě rovné,<sup>9</sup> vychází z obecného předpokladu, že lidé jsou si v daném ohledu rovni jako lidské bytosti, což je i důvodem nezpochybnitelného uplatnění zásady rovnosti všech lidských bytostí v lidských právech a základních svobodách, jakož i principu rovnosti před zákonem, trhem, přírodou či Bohem. Nejde zde tedy o jakousi univerzální rovnost všech lidí, ale o axiomatický předpoklad základní rovnosti lidí jako lidských bytostí, která má výrazný přirozenoprávní aspekt. Z tohoto předpokladu lze dovodit zejména, že:<sup>10</sup>

- každý má mít stejnou možnost rozvinout své jedinečně mu dané dispozice,
- každý má mít stejný přístup k veřejným službám,

- zakazuje se diskriminace založená na jakémkoliv důvodu.

### 3. Geneze a hodnota rovnosti

Nikoliv náhodou zařazuje Bárány ve své práci *Pojmy dobrého práva* mezi analyzované pojmy přirozených práv, lidských práv, právních principů a spravedlnosti rovněž pojem právní rovnost (rovnoprávnost).<sup>11</sup> Rovnoprávnost jako určitá dimenze rovnosti představuje ale až výraz moderní společnosti. Samotný problém rovnosti lidí, nejenom coby poměrování vlastností jednotlivce (biologických a psychologických), vzniká teprve jako produkt dělby práce a s ní spjaté distribuce hodnot.<sup>12</sup> Takto vnímaný fenomén rovnosti se postupně odpoutal od svého výchozího předmětu, získal samostatnou existenci, stal se pojmem vztahovaným i k dalším objektům porovnávání v dalších dimenzích rovnosti, v nichž byla rovnost posuzována (politická rovnost, rovnost šancí apod.).

Hodnoty politické rovnosti a právní rovnosti formulovalo jako politický ideál a otevřeně deklarovalo až osvícenství. Jako své ústřední hodnoty je deklarovaly demokratické revoluce a prosadily právní zakotvení rovnosti jako rovnoprávnosti všech, kteří podléhají jurisdikci určitého státu do civilních kodexů a ústav.

Hodnota rovnosti je úzce **navázána na hodnotu spravedlnosti**, která představuje jedno ze základních hodnotících kritérií přístupu člověka k vnějšímu světu vůbec. Na jedné straně se setkáváme se zřetelnou snahou považovat stav rovnosti za spravedlivější než nedostatek rovnosti (egalitářské teorie), v opačném pohledu je rovnost často brána za základ, jádro spravedlnostního hodnocení.<sup>13</sup> Rovnost spočívá v přiřkládání rovného (stejného) měřítka na hodnocené objekty (lidí, vztahy, předměty apod.) a spravedlnost, která má obvykle podobu formální spravedlnosti, se dovozuje z naplnění rovných (stejných) měřítek pro spravedlnostní hodnocení.<sup>14</sup> Rovnost tak tvoří myšlenkový a často i procedurální základ většiny teorií spravedlnosti, je však obecnější kategorií než pojem spravedlnosti.

Pojem rovnosti, zejména v politických ideologiích a sociálních teoriích, je často **spojován s hodnotou svobody**, a to v představě rovné svobody a svobody v rovnosti. Politické postuláty rovnosti a svobody vystupovaly nerozlučně zejména v demokratických revolucích od 18. století. Byly vedeny snahou o odstranění rodových a stavovských rozdílů, aby lidé sociálně nerovni a nesvobodní dosáhli rovnosti sociálního postavení a zároveň osvobození z nadvlády absolutistické moci. Dvojice hodnot - svoboda a rovnost (liberté a égalité) - se v historickém období snah o jejich prosazení stala dvojicí nerozlučnou, reprezentují nosnou konstrukci demokratické společnosti a hodnotovou kontinuitu sociálního vývoje.

V moderní demokratické společnosti je vztah svobody a rovnosti komplikován faktem rozdílné distribuce svobody a rovnosti v jednotlivých politických systémech, byť demokratického charakteru. Liberální politické systémy zdůrazňují hodnotu svobody, systémy sociálně demokratické a systémy založené na ideji demokratického socialismu dávají před svobodou přednost ideálu rovnosti sociální.<sup>15</sup> Preferování hodnoty svobody před rovností nebo naopak rovnosti před svobodou má nejen politický, ale i ideově sociální rozměr. Na jedné straně bývají zpochybňovány snahy o sociální vyrovnání (zmírnění sociální nerovnosti), neboť ve svém důsledku vedou k omezení svobody jednotlivce ve smyslu sociologickém a právním (omezení alternativ jednání a svobody k něčemu, např. při volbě vzdělání, či smluvní svobody) ve prospěch ideálu vyšší sociální rovnosti.<sup>16</sup> V opačné pozici jsou relativizovány snahy o vyšší míru individuální svobody, neboť často přispívají ke zvýšení sociálních nerovností. Proti tomuto konkurenčnímu chápání svobody a rovnosti lze postavit představu komplementarity obou hodnot. Svoboda bez rovnosti je iluzorní, neboť bez ekonomické a politické rovnosti lidí není svobody a práv, stejně jako rovnost lidí bez svobody jedince ztrácí svůj smysl. Rovnost i svoboda představují základní souřadnice vyznačující právní postavení jednotlivce.

#### 4. Aktuálnost rovnosti v moderní a pozdně moderní společnosti ?

Otázka rovnosti lidí (resp. nerovnosti jako její antiteze), nalézající svůj výraz v právu, neztrácí nic ze své stálé aktuálnosti. Britský esejista George Orwell ve svém známém románu *Farma zvířat* z roku 1945 ukazuje na alegorii chování zvířat mechanismy fungování interpersonálních vztahů v sociálním společenství a dospívá k poznání, že „*all animals are equal. But some are more equal than others*“ (Všechna zvířata jsou si rovna. Ale některá jsou si rovnější.). Evokuje tak myšlenku existence sociální nerovnosti jako určité přirozené a věčné formy sociálního uspořádání společnosti. Pozdně moderní etapa vývoje demokratické společnosti otázky sociální nerovnosti neruší ale spíše transponuje do vyšší polohy. Relativně bohaté západní společnosti se s postupující modernizací a politickou a ekonomickou integrací, podmíněnou zejména procesy globalizace a evropeizace, stávají stále méně homogenními (monolitními) a uniformními, což se projevuje jak v rostoucí rozmanitosti životních stylů a forem života, způsobů světového názoru, hodnotových orientací, normativních řádů, koncepcí vědění apod., tak i ve vyšší diferencovanosti struktury společnosti podle kulturních, národnostních, etnických, politických a dalších sociálních charakteristik.<sup>17</sup> Důsledkem je **prohlubující se sociální nerovnost** potenciálně generující sociální konflikty<sup>18</sup> a narůstání počtu okrajových sociálních sub-

kultur.<sup>19</sup> Ulrich Beck v této souvislosti navíc připomíná nezbytnost legitimizovat nejen národní sociální nerovnosti, ale i **nerovnosti globální**.<sup>20</sup>

Uvedené procesy navozují nutnost vedení širokého **diskursu o povaze rovnosti, svobody, demokracie a lidských práv** v dnešním pozdně moderním světě. S procesem globalizace jsou spojovány velké naděje, jak je vyjádřil např. bývalý generální tajemník Spojených národů Kofi Annan přesvědčením, že globalizace svými rychlými změnami přináší celosvětově výzvu pro oblast základních lidských práv a svobod.<sup>21</sup> Významný sociolog Ralf Dahrendorf však v této souvislosti upozorňuje, že globalizace vždy současně znamená mizení demokracie.<sup>22</sup> Tomuto jeho názoru přisvědčují tvrzení, že demokracie si vyžaduje určitou národnostní, etnickou, kulturní, náboženskou a sociální homogenitu společnosti.

#### 5. Základní dimenze sociální rovnosti

Kategorie sociální rovnosti vyznačuje postavení jedince ve společnosti a státu. Jakkoliv je předmětem našeho zájmu právní dimenze rovnosti, je třeba si uvědomit, že rovnost není specificky kategorií právní, ale je prvořadě kategorií obecně sociální - politickou a ekonomickou. Právní charakter nabývá rovnost jejím právním zakotvením, jehož obsah je ale dán koncepty formulovanými mimo právo, zejména v podobě politických rozhodnutí.

Problém rovnosti spočívá vždy v otázce **volby kritérií**, jimiž je rovnost (resp. nerovnost) posuzována, a jež pak určují i nastavenou podobu a způsob sociálních redistribucí, vycházejících z ideje sociálního vyrovnání a koncepce sociální spravedlnosti. K sociálním redistribucím, vyjadřujícím společností akceptovaný normativ míry sociálních nerovností, postupně přistoupily ve větší nebo menší míře všechny moderní demokratické státy.

Za nejdůležitější společensky distribuované **sociální statky** jsou považovány:

1. **Právní a sociální status**, který jedinci poskytuje právní jistotu, možnost podílet se na sociálním dění a sociální vážnost.<sup>23</sup>
2. **Materiální perspektivy** jedince týkající se jeho podílu na materiálním bohatství a kulturních hodnotách společnosti.
3. **Základní lidská práva a svobody**, která náleží každému nezávisle na osobních okolnostech jeho života.

Sociální redistribuce prováděné moderními demokratickými státy, jež mají v určité míře ospravedlnit sociální nerovnost, se dotýkají všech pěti základních **oblastí (dimenzí) rovnosti**, kterými jsou:<sup>24</sup>

1. **Právní rovnost (rovnoprávnost)** – rovnost základního právního postavení, kdy všichni členové společnosti mají stejná práva a povinnosti a jsou si před zákonem rovni.
2. **Ekonomická rovnost v rozdělování** – každý má možnost se v rovně určené míře podílet na vytvářeném bohatství společnosti.<sup>25</sup>
3. **Rovnost šancí** – vytváření stejných příležitostí pro každého v přístupu k vyšším společenským pozicím v povolání, politice apod., vztažených zejména k výchozí situaci na startovní čáře. Je vlastně určitou formou realizace předcházející ekonomické rovnosti.
4. **Občanská rovnost** – veřejná moc, sociální instituce a společenské prostředí přistupuje ke všem občanům stejně, bez diskriminací a privilegií.
5. **Politická rovnost** – každému je dána možnost se plnoprávně účastnit na kolektivním rozhodování o veřejných záležitostech.

Uvedené dimenze sociální rovnosti vycházejí z konceptu otevřené liberálně demokratické společnosti, ve které jsou rovnost, svoboda a spravedlnost základními principy uspořádání společnosti. Naplnění uvedených dimenzí rovnosti vytváří předpoklady k vyšší sociální rovnosti ve společnosti a k dosažení sociálně spravedlivého rozdělování sociálních statků (dobr) a břemen, jež, jak ve své obsáhlé práci dovodil John Rawls, ale nemá vést k narušení souladu mezi ekonomickou efektivností, svobodou jedince a sociální spravedlností. Rawls za tímto účelem vyslovil dva základní principy spravedlnosti, které stanovují meze ještě ospravedlnitelné sociální nerovnosti. Při zaručení práva na co nejširší svobodu Rawls připouští sociální a ekonomické nerovnosti jen pokud tyto jsou tyto ku prospěchu všech členů společnosti (princip rozdílnosti), kteří zároveň mají stejný přístup ke všem pozicím a úřadům (princip rovnosti šancí).<sup>26</sup>

Společnosti a státem **zvolená koncepce sociální rovnosti** se v oblasti právní rovnosti promítá nejen do podoby formální právní rovnosti, ale i do podoby obsahového právního zakotvení rovnosti. Význam práva je ale i v legislativním zakotvení nástrojů a procedur zajišťujících naplnění cílů jednotlivých dimenzí rovnosti s ohledem na nezbytnost postupu státních orgánů a institucí secundum et intra legem.

## 6. Rovnost jako rovnost právní

Politickému ideálu rovnosti sociální jako abstraktní (základní) rovnosti, nesenému demokratickými revolucemi, jakož i moderním snahám o snížení faktické sociální nerovnosti (idea sociálního vyrovnání) se dostalo v moderním právu právního výrazu v podobě právní rovnosti (rovnoprávnosti). Myšlenka rovnosti se

nejdříve prosadila v politických právech přijetím principu „one man one vote“. Její zobecnění do podoby principu právní rovnosti souvisí s rozpadem stavovské společnosti a odstraněním existujících stavovských privilegií a dalších diskriminací (podle pohlaví, etnické příslušnosti apod.).<sup>27</sup>

Princip právní rovnosti byl ústavně vyjádřen zakotvením rovnoprávnosti všech občanů před zákonem. Znamená stejný (rovný) přístup práva ke všem právním subjektům a stejné právní zacházení s právními subjekty. Neznamená však odstranění přirozených nerovností, ale jen vyrovnání důsledků nerovností stanovením stejných práv pro všechny, což František Weyr trefně charakterizoval jako rozpor mezi demokratickým zákonodárcem a aristokratickou přírodou.<sup>28</sup>

Jaroslav Krejčí v tomto smyslu správně poukazuje na fakt, že snaha co nejvíce odstranit právní normou důsledky přirozené nerovnosti, kterou samu odstranit nelze, ústí v **absolutní právní rovnost**, jež činí jedince bez zřetele na faktické rozdíly podle práva absolutně rovnými. Takto absolutně chápaná právní rovnost ale neumožňuje respektovat faktické přirozené rozdíly jedinců co do pohlaví, věku, majetku, psychických vlastností apod. Krejčí se proto přiklání k chápání rovnosti právní jako **relativní rovnosti právní**, tedy k neuplatňování právní rovnosti v rozporu s podstatou právního řádu bez jakýchkoliv ohledů na faktické rozdílnosti.<sup>29</sup> Krejčí tak již ve 20. letech minulého století moderně formuloval koncept relativní právní rovnosti, tak jak ho zdůraznil i Ústavní soud ČSFR konstatováním: „*Pokud bylo z rovnosti učiněno právo, je každý jednotlivec oprávněn, aby stát v mezích svých možností odstranil všechny faktické nerovnosti. Tato konstrukce však platí pouze tehdy, uvažujeme-li rovnost jako absolutní. Rovnost relativní, jak ji mají na mysli všechny moderní ústavy, požaduje pouze odstranění neodůvodněných rozdílů.*“<sup>30</sup>

Důsledné prosazování principu rovnosti v právu však vede, jak připomíná i Krejčí, k **paradoxu rovnosti**. Jde o rozporný efekt uplatnění formální rovnosti práva na nerovné jedince spočívající ve faktu, že pak nemohou být jakýmkoliv způsobem respektovány přirozené a faktické nerovnosti lidí ve společnosti (pohlaví, sociální rozvrstvení apod.). Obdobné výhrady jsou ostatně vznášeny vůči právu již od doby, kdy byl princip rovnosti v právu uzákoněn. Stačí připomenout např. známé názory Karla Marxe a nebo pozdější liberální stanoviska Friedricha von Hayeka.<sup>31</sup>

**Právní rovnost** (legal equality), jak výstižně postřehl již John Stuart Mill, v sobě zahrnuje dvě rozdílné složky:<sup>32</sup>

1. **Rovnost před zákonem** (equality before the law).
2. **Rovnost v právech** (equality in law).

První složka je vyjádřením požadavku formální rovnosti v právu, druhá složka klade na právo obsahové požadavky rovnosti.

### 6.1. Rovnost před zákonem

Vyjadřuje **rovnost (stejnost) při aplikaci práva**, tedy aby platné právní normy byly aplikovány stejným způsobem a irelevantní prvky ve vztahu k obsahu právní normy nebyly brány v úvahu. Rovnost před zákonem lze v této souvislosti charakterizovat jako zásadu, že **za stejných relevantních podmínek** nastanou ve všech posuzovaných případech **stejně právní následky**, přičemž příslušný právní řád stanoví, které podmínky jsou těmi relevantními a které právní následky mají za těchto podmínek nastat. Základem je tedy poskytnutí stejné ochrany právům všem právním subjektům, tedy zabránění svévole (arbitrárnosti) ve vztahu k některému z právních subjektů. Se všemi stejnými (rovnými) osobami (stejnost je dána hledisky stanovenými příslušnou právní normou) tak musí být za stejných relevantních podmínek zacházeno v daném právním ohledu stejně. Stejně (rovně) zacházení se stejnými (rovnými) osobami není ale vlastně nic jiného než správná aplikace obecného pravidla, což je naplněním požadavku formální spravedlnosti.

Rovnost před zákonem je tak vlastně požadavkem na stejnou (rovnou) aplikaci práva, na respektování principu formální rovnosti. Požadavek stejného práva za stejných faktických poměrů a za stejných relevantních podmínek vlastně představuje zmíněnou Krejčího relativní právní rovnost. Předpokládá rozpracování aplikovaných právních norem na jednotlivé případy, na jednotlivé skupiny subjektů, na jednotlivé typy skutkových podstat apod. Je tak třeba jednotlivé skupiny právních subjektů, ale i jednotlivé jedince, stejně jako i skutkové podstaty, odlišit hledisky vycházejícími z aplikovaných právních norem, ale i z respektování ústavního pohledu (zejména respektování základních lidských práv a svobod), právních principů a právem chráněných hodnot.

### 6.2. Rovnost v právech

Vystihuje naopak skutečnost, že ustanovení právních norem prosazují princip rovnosti obsahově, tedy právní normy nesmějí obsahovat žádné diskriminující nebo privilegující ustanovení, tj. stanoví určitá konkrétní **práva a povinnosti stejná a stejně pro všechny příslušné právní subjekty**. Zásada rovnosti v právech se vztahuje i k vyznačení hranic, ve kterých právní norma působí, tedy, aby byly stanoveny v právní normě relevantní podmínky týkající se zejména osobního rozsahu právní normy, nezakládající neodůvodněné rozdíly mezi jednotlivými právními subjekty. K nerovnosti založené právní normou by mohlo dojít zejména v pří-

padě, že by určité skupině osob bylo touto právní normou odebráno některé právo, resp. zabraňováno toto právo užívat, nebo jí byla naopak uložena neodůvodněně nějaká povinnost. Zásada obsahové rovnosti tedy předpokládá, že právní rozlišování v přístupu k určitým právům a v ukládaných povinnostech mezi právními subjekty nebude určováno libovolně, neplyne z ní však, že by každému muselo být přiznáno kterékoli právo nebo zmírněna kterákoliv povinnost jako některému jinému právnímu subjektu.

Zásada rovnosti v právech klade značné nároky na normotvůrce, neboť představuje určité limity jeho právo-  
tvorné činnosti. Normotvůrce je na jedné straně dáno značně široké pole uvážení při určování, které okolnosti vyžadují stejné právní zacházení a které různé zacházení, na druhé straně se však musí normotvůrce vystříhat libovolného postupu, tj. kdy při posuzování relevantních okolností nelze nalézt pro odlišování, resp. naopak pro zrovnoprávňování, rozumný důvod. Takového vykročení z ústavněprávních hledisek odlišování subjektů a práv by případně posoudil v rámci abstraktní kontroly ústavnosti Ústavní soud.

Ústavní soud ČR se otázkou rovnosti v právech zabýval v řadě svých rozhodnutí a své závěry shrnul zejména v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 33/96, ve kterém se ztotožnil s dosavadní svou judikaturou k obsahu ústavního principu rovnosti konstatováním: „*Je věcí státu, aby v zájmu zabezpečení svých funkcí rozhodl, že určité skupině poskytne méně výhod než jiné. Ani zde však nesmí postupovat zcela libovolně... Pokud zákon určuje prospěch jedné skupiny a zároveň tím stanoví neúměrné povinnosti jiné, může se tak stát pouze s odvoláním na veřejné hodnoty... Obsah principu rovnosti tím Ústavní soud posunul do oblasti ústavněprávní akceptovatelnosti hledisek odlišování subjektů a práv. Hledisko první spatřuje přitom ve vyloučení libovůle... Hledisko druhé vyplývá z právního názoru ..., že nerovnost v sociálních vztazích, má-li se dotknout základních lidských práv, musí dosáhnout intenzity, zpochybňující, alespoň v určitém směru, již samu podstatu rovnosti. To se zpravidla děje tehdy, je-li s porušením rovnosti spojeno i porušení jiného základního práva, např. práva vlastnit majetek.*“<sup>33</sup>

Rovnost v právech vyjadřuje obsahový a rozsahový standard práv. Při respektování obsahových postulátů rovnosti je formulování odlišitelnosti jednotlivých skupin subjektů ohraničováno nejméně **třemi okruhy těchto postulátů**:<sup>34</sup>

- **Zákazy diskriminace** - vyjadřují v demokratickém právním státu vyloučení diskriminace některých společenských skupin nebo kategorií (zákaz diskriminace stanovený čl. 3 odst. 1 Listiny základních práv a svobod a mezinárodními úmluvami o lidských právech).<sup>35</sup>
- **Požadavky sociálního vyrovnání** - jako výraz všech demokratických právně politických programů.

- **Rovností podle měřítek rovnosti** - posloupnost hierarchie dober a břemen je určována měřítky rovnosti (spravedlnosti), jak je vypočítává například Chaim Perelman.<sup>36</sup>

Vzhledem k povaze práva, jehož mechanismus působení spočívá v principu formální rovnosti a přispívá k udržení společenského statu quo, představují obsahové postuláty významný instrument k ospravedlnění existující sociální nerovnosti.

## 7. Právní nástroje sociální distribuce rovnosti

Uplatnění právních nástrojů sociální distribuce rovnosti je limitováno požadavky právní rovnosti, a to rovnost před zákonem i rovnost v právech, rovněž však i vázaností tvorby práva na politická rozhodnutí. Nicméně lze v tomto směru uvést dva základní právní nástroje ke zmírnění **sociální nerovnosti**:

1. Právní garance nediskriminačního právního prostředí.
2. Právními prostředky uplatňované programy tzv. pozitivního postupu (pozitivní diskriminace).

Ad 1) Právo sehrává významné místo při **formování nediskriminačního prostředí a podmínek** bez nesnášenlivosti a diskriminace a při postihování jednání, které představuje narušení subjektivního práva nebýt diskriminován, resp. mít rovné (rovnoprávné) postavení bez jakýchkoliv projevů diskriminace. Diskriminace představuje zvláštní případ sociálního rozlišování (sociální diferenciacie), kdy jsou popírány zásady stejného zacházení se všemi členy sociálního útvaru. Jde tak o faktický stav nebo způsob omezování či odmítání práv a nároků určité kategorii osob pro jejich pohlaví, rasovou příslušnost, národní nebo sociální původ apod. Skupině lidí jsou tak upírána práva a příležitosti, jimiž disponují druzí, a to často v důsledku předsudku, který však nemusí působit na chování jednotlivců přímo, ale i nepřímě přes racionální úvahy o důsledcích existence takových předsudků v určité sociální komunitě či společnosti. Sociální diskriminace vedená snahou o udržení sociální distance tak může přispívat až k **sociální degradaci** těchto osob nebo skupin, k jejich **sociální izolaci** či dokonce exkluzi ze společnosti.<sup>37</sup> Vedle dílčích právních ustanovení v jednotlivých právních předpisech jsou k prosazení nediskriminačního prostředí s podporou evropské legislativy vydávány i obecněji formulované „**antidiskriminační zákony**“. Takovým zákonem je např. na Slovensku vydaný tzv. Antidiskriminační zákon č. 365/2004 Zz., o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Obdobný antidiskriminační zákon je v České republice teprve připravován.

Ad 2) **Uplatňování programů pozitivního postupu** je především věcí politického rozhodnutí veřejné moci a následného legislativního zakotvení. Právo zde pak hraje roli **sociotechnického nástroje** (sociálního inženýrství) k realizaci těchto programů, přitom však nástroje základního, neboť veřejná moc se může realizovat pouze secundum et intra legem. Uvedené programy sledují dosažení vyšší míry sociální rovnosti uplatněním privilegující právní úpravy, kdy tyto právními prostředky realizované programy pozitivního postupu, označované často jako **afirmativní, vyrovnávací akce, pozitivní diskriminace** (affirmative action, positive action, positive discrimination) mají kompenzovat sociální, kulturní, informační, motivační, jazykové a další bariéry a vytvořit tak pro znevýhodněné podmínky k faktickému prosazení rovnosti šancí (rovnosti příležitosti) bez nastolení demotivující a z hlediska dlouhodobého kontraproduktivní rovnosti výsledku při redistribuci společenských hodnot.

## Závěr

Právní rovnost představuje významnou dimenzi kategorie sociální rovnosti, neboť vyznačuje právní postavení (právní status) jedince. Naplňováním požadavků formální rovnosti v právu (rovnosti před zákonem) a obsahových požadavků rovnosti (rovnosti v právech) přispívá právní rovnost k realizaci i ostatních dimenzí sociální rovnosti - ekonomické, občanské a politické rovnosti, jakož i k prosazování rovnosti šancí. I když jsou právní nástroje sociální distribuce rovnosti vzhledem k povaze práva omezené, náleží moderním demokratickým právním řádům významná role při vyrovnávání důsledků sociálních nerovností.

## Summary

The category of equality represents the position of an individual in the society and state. The basic dimensions of this equality are legal equality, economic equality, equality of chances, civil equality and political equality. Legal equality consists of equality before the law (to treat the same way with the same and differently with the different) and equality of law (content of the rights standard). Law is the significant instrument of distribution of social equality (social compensations).

\* Příspěvek vychází z projektu orientovaného k problematice právní rovnosti a zákazu diskriminace zpracovávaného v rámci výzkumného záměru Právnické fakulty MU v Brně „Evropský kontext vývoje českého práva po roce 2004“.

\*\* Prof. JUDr. PhDr. Miloš Večeřa, CSc., Katedra právní teorie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno.

<sup>1</sup> Latinský výraz *aequitas* má ale širší význam, lze ho přeložit jako rovnost, nestrannost, spravedlnost, slušnost, poctivost (viz k tomu např. Kincl, J. *Dicta et regulae iuris* aneb právnícké mudrosloví latinské. Praha: UK, 1990, s. 31).

<sup>2</sup> K tomu výklad Weinberger, O. *Filozofie, právo, morálka*. Brno: MU, 1993, s. 11 an. Z hlediska logiky je identita dána pouze tehdy, jde-li o vztah mezi jedním a týmž předmětem.

<sup>3</sup> Srov. tamtéž, s. 10.

<sup>4</sup> Politické a právní deklarace sice na tuto otázku někdy odpovídají tak jako deklarace práv státu Massachusetts v čl. 1 „All men are born free and equal“ (Všichni lidé se rodí svobodní a rovni). Autor, stejně jako Viktor Knapp a další autoři na tuto otázku odpovídá jednoznačně konstatováním, že lidé se rodí nerovni. Srov. Knapp, V. *Teorie práva*, Praha: C.H.Beck, 1995, s. 21.

<sup>5</sup> Viz Aristotelovy úvahy v jeho práci *Politika*. Praha, 1939, s. 1282b an.

<sup>6</sup> Vladimír Čermák se domnívá, že takový stav univerzální přirozené rovnosti lidí by znamenal zrušení i lidské svobody a veškeré historie. Viz jeho *Otázka demokracie*. Díl 4) Hodnoty, normy a instituce. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998, s. 121 an.

<sup>7</sup> Viz Aristoteles. *Etika Nikomachova*. Praha: Jan Laichter, 1937, s. 54 an.

<sup>8</sup> Srov. Holländer, P. *Filosofie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 261.

<sup>9</sup> Srov. k tomu např. heslo „rovnost“ v *Blackwellově encyklopedii politického myšlení* (ed. David Miller). Brno: CDK, PROGLAS, JOTA, 1995, s. 433 an.

<sup>10</sup> Srov. Čipkár, J., Červená, K. K problematice definování pojmu a podstaty rovnosti. In *(Ne)rovnost' a rovnoprávnost'*. Bratislava: SAV, 2005, s. 299.

<sup>11</sup> Bárány, E. *Pojmy dobrého práva*. Žilina: EUROKODEX, 2007, s. 123.

<sup>12</sup> Holländer, P. *Nástin filosofie práva. Úvahy strukturální*. Praha: Věšhrd, 2000, s. 102.

<sup>13</sup> Ross, A. *On the Law and Justice*, Berkeley: University of California Press, 1974, s. 269 an.

<sup>14</sup> Viz k tomu podrobněji Večeřa, M. *Spravedlnost v právu*. Brno: MU, 1997, s. 18 an.

<sup>15</sup> Srov. Večeřa, M. *Sociální stát: Východiska a přístupy*. 2. prav. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1996, s. 15 an.

<sup>16</sup> Koskenniemi, M. *The Effect of Rights on Political Culture*. In Alston, P. (ed.) *The EU and Human Rights*. Oxford: University Press, 1999, s. 107 an.

<sup>17</sup> Srov. k tomu Welsch, W. *Postmoderna. Pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha: KLP, 1993, s. 8.

<sup>18</sup> Viz Dahrendorf, R. *Moderný sociální konflikt*. Bratislava: Archa, 1991, s. 232 an.

<sup>19</sup> Večeřa, M., Urbanová, M. *Sociologie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, s. 104 an.

<sup>20</sup> Beck, U. *Moc a protiváha moci v globálním věku*. Praha: Slon, 2007, s. 56 an.

<sup>21</sup> Steiner, H.J., Alston, P. *International Human Rights in Context Law, Politics, Morals*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2000, s. 1306.

<sup>22</sup> Srov. Dahrendorf, R. *Hledání nového řádu. Přednášky o politice svobody v 21. století*. Praha: Paseka, 2007.

<sup>23</sup> Peter Koller ve spravedlivé distribuci sociálních statků spatřuje nejen požadavek právní rovnosti a sociální rovnosti šancí, ale i morální nárok každého občana vůči společnosti.

Viz Koller, P. *Pojetí společnosti a sociální spravedlnost*. In Velek, J. (ed.). *Spor o spravedlnost*. Praha: Filosofía, 1997, s. 95.

<sup>24</sup> Srov. tamtéž, s. 84 an.

<sup>25</sup> Nejde tedy o rovnost majetku, ale o rovnost přístupu ke zdrojům. Viz k tomu práce Chovancová, J. *Liberalismus versus komunitarismus*. Bratislava: UKo, 2003, s. 114 an.

<sup>26</sup> Rawls, J. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 48.

<sup>27</sup> Holländer, P. *Základy všeobecné státovědy*. Praha: Věšhrd, 1995, s. 64.

<sup>28</sup> Podle Weyra „Demokratický zákonodárce při svých zákonech předpokládá (presumuje) totiž něco, čeho ve skutečnosti není, a výsledek je fikce. Dostává se tím do rozporu s přírodou. Příroda totiž je naveskz aristokratická, t. j. nezná žádné rovnosti. Tvoří individua moudrá a hloupá, šlechtná a bídná, silná a slabá atd. Demokratický zákonodárce těchto rozdílů nevidí, nebo nechce vidět, jinak nebylo by možno, aby předpokládal rovnost tam, kde jí ve skutečnosti není. Tak na př. je samozřejmo, že zákonodárce, zaváděje rovné hlasovací právo, musí vycházeti z fikce rovnosti všech voličů co do intelektu a mravnosti, poněvadž jinak bylo by patrnou pošetilostí, kdyby stejně měřil tam, kde ve skutečnosti nejsou stejné předpoklady.“ (Weyr, F. *Soustava československého práva státního*. 2. vyd., Praha: Barvič a Novotný, 1924, s. 340-341.

<sup>29</sup> Krejčí, J. *Základní práva občanská a rovnost před zákonem*. Praha: Moderní stát, 1929, s. 76 an.

<sup>30</sup> Jde o zrušující náleží Ústavního soudu ČSFR sp. zn. Pl. ÚS 22/92, týkající se zdanění pracujících poživatelů starobního důchodu podle zákona č. 578/91 Sb. Ústavní soud zde zaujal stanovisko, že speciální normou lze pro určité kategorie stanovit zvláštní kritéria rovnosti, tato však nesmí být určena na základě libovůle státu (viz *Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu ČSFR*, ročník 1992, náleží č. 11, s. 37).

<sup>31</sup> Karel Marx ve své *Kritice Gothajského programu* z roku 1875 uvádí, že rovné právo je nerovným právem za nerovnou práci; neuznává třídní rozdíly. Právo může podle své povahy spočívat jen v používání stejného měřítka: avšak nerovné jedince lze měřit stejným měřítkem jen potud, pokud je postaven před stejný zorný úhel, pokud se na ně díváme jen po určité stránce (Viz Marx, K.-Engels, B. *Kritika programů*. Praha: Svoboda, 1949, s. 44). V podstatě totéž, i když ze zcela jiného ideového východiska, říká Hayek, F., A. *Cesta do otroctví*. Praha: Academia, 1990, s. 71.

<sup>32</sup> Mill, J.S. *Utilitarianism*. In Warnock, M. (ed.) *On Liberty*. London: Collins, 1962, s. 301.

<sup>33</sup> *Sbírka nálezů a usnesení Ústavního soudu*, sv. 8, náleží č. 67, s. 171.

<sup>34</sup> Srov. Weinberger, O. *Norma instituce*. Brno: MU, 1995, s. 203 an. a další jeho práci cit. sub 2), s. 18.

<sup>35</sup> Sadurski v této souvislosti rozvádí kritéria pro rozlišení diskriminačních a nediskriminačních zařazení sociálních skupin (Viz Sadurski, W. *Giving Desert its Due*. *Social Justice and Legal Theory* Dordrecht.: D. Reidel Publishing Company, 1985, s. 83 an.

<sup>36</sup> Kupř. kritérii: každému podle jeho zásluh, každému podle jeho výkonu, každému podle jeho potřeb. Viz Perelman, Ch. *Justice, Law, and Argument. Essays on Moral and Legal Reasonings*. London, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1980, s. 11 an.

<sup>37</sup> Srov. např. výklad Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, s. 231.